

nalistic knowledge application, conceptual approaches to crime investigation provided by criminal procedural law, modern legal terminology.

Keywords: criminalistics, criminalistics subject, regularities studying criminalistics, stages of criminalistics subject development.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.08>

УДК 343.98

М. В. Шепітько, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
E-mail: shepitkomichael@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У СТРУКТУРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ

Досліджено проблеми формування методико-криміналістичних засобів у структурі протидії злочинам у сфері правосуддя. Із цією метою проаналізовано місце криміналістичної методики в системі криміналістичних знань і криміналістиці як науці та практичній діяльності. Указано на історичні передумови використання методичних рекомендацій щодо розслідування певних видів злочинів. Розглянуто проблеми побудови окремої криміналістичної методики, які стосуються її структури, видів, залежностей, мети та суб'єктів, що її застосовують. Окрему увагу приділено дослідженню позицій різних учених стосовно деяких елементів такої методики.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична методика розслідування злочинів, злочини проти правосуддя, розслідування злочину проти правосуддя.

«Переднім краєм» практики боротьби зі злочинністю називають окремий розділ криміналістики – «криміналістичну методіку»¹. У системі криміналістичних знань вона є синтезуючим рівнем, який об'єднує положення криміналістичної техніки та криміналістичної тактики до умов розслідування окремого виду злочинів². Методичні рекомендації щодо розслідування окремих злочинів відомі щонайменше з часів Л. фон Ягеманна³ та Г. Гросса⁴,

¹ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник. 3-е изд. Москва : Норма, 2007. С. 650.

² Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. Київ : Ін Юре, 2016. С. 415.

³ Jagemann L. Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde. Frankfurt am Main : Kettembeil, 1838. 772 s.

⁴ Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистика : пер. с нем. с 4-го дом. изд. Л. Дудкинъ и Б. Зиллеръ. Санкт-Петербург : Тип. М. Меркушева, 1908. 1040 с.

які намагалися надати певні керівництва службовим особам, котрі задіяні в розслідуванні певного виду злочинів. На сьогодні криміналістична методика розуміється як система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування й попередження окремих видів злочинів¹. Визначення поняття криміналістичної методики міститься й у інших літературних джерелах².

Із метою побудови методики окремих видів злочинів деякі вчені вказують на такі її залежності: 1) від видових ознак злочину; 2) від суб'єкта злочину; 3) від ретроспективної спрямованості характеру розслідування; 4) від ситуаційної зумовленості розслідування; 5) від рівня розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів³. Р. С. Белкін зазначає, що загальні види методики формуються на основі кримінально-правової класифікації злочинів (крадіжки, розбої, звалтування, бандитизм та ін.), які можуть об'єднуватися в ще більші групи відповідно до Кримінального кодексу: злочини проти особи, злочини проти громадського порядку, злочини проти правосуддя та ін.⁴

Логічно підіймає питання про «формування конфігурації системи криміналістичних методик розслідування злочинів» В. А. Журавель, який назвав її основні елементи: базова методика, видові та підвидові криміналістичні методики розслідування злочинів, родові криміналістичні методики, міжродові криміналістичні методики та комплексні криміналістичні методики⁵. Особливе зацікавлення, ураховуючи необхідність надання тактико-криміна-

¹ Аверьянова Т. В., Белкін Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Знач. твір.

² Колесниченко А. Н. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 28 с.; Возрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск : Выш. шк., 1983. 215 с.; Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Маркетинг, 2002. 370 с.; Матусовський Г. А. Загальні положення методики розслідування злочинів. *Криміналістика* : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 3-тє вид. Київ : Ін Юре, 2004. С. 366–400; Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : Юстицинформ, 2006. 464 с.; Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007; Гавло В. К. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Эксмо, 2008. С. 403–423; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юстицинформ, 2010. 416 с.; Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с.; Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 302 с.; Його ж. Методика криміналістична. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків : Право, 2018. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. С. 476–479.

³ Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-тє вид. Київ : Ін Юре, 2016. С. 417.

⁴ Аверьянова Т. В., Белкін Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Знач. твір. С. 652.

⁵ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 92–94.

лістичних і методичних рекомендацій із протидії злочинам проти правосуддя та розслідування злочинів проти правосуддя, викликає названа можливість формування родових криміналістичних методик. До таких методик розслідування злочинів В. А. Журавель відносить ті, які об'єднані ознакою родового об'єкта в одному розділі Особливої частини КК України й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам¹. До проблем установаження можливості формування родових (загальних, групових) криміналістичних методик розслідування злочинів також зверталися різні вчені-криміналісти: В. П. Бахін, І. О. Возгрін, Г. Ю. Жирний, Г. А. Матусовський, М. П. Яблоков та ін.² На нашу думку, такий підхід щодо формування родових методик розслідування злочинів (у тому числі проти правосуддя) є некоректним, оскільки він не здатен вирішити завдання надання належних методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, що входять до групи, яка об'єднана розділом Особливої частини КК України. Тому слушною є позиція Р. С. Белкіна, який демонструє такий напрям формування окремих криміналістичних методик, як створення комплексів окремих методичних рекомендацій більшого ступеня узагальнення, що об'єднує декілька видів або навіть родів злочинів, які вчиняються в певних умовах місця, часу або особами, що характеризуються тією чи іншою відмінною ознакою³. На нашу думку, відомий криміналіст мав рацію з приводу можливостей формування методичних рекомендацій щодо розслідування груп злочинів. Тобто створення криміналістичної методики розслідування злочинів проти правосуддя може бути ефективним лише на основі формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів певного виду відповідно до КК України (завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, завідомо неправдиве показання, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення та ін.) у комплексі таких методик, об'єднаних розділом Особливої частини КК України або іншою домінуючою ознакою складів злочину, що визначає характер розслідування таких злочинів у цілому. Специфічність побудови окремих складів злочинів можуть вимагати побудови криміналістичних «мікрометодик», які також будуть входити до відповідного комплексу криміналістичних рекомендацій (методик) розслідування злочинів проти правосуддя. Такими криміналістичними

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. С. 93.

² Бахін В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. С. 21, 22; Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. Конституція України – основа модернізації держави і суспільства : матеріали наук. конф., Харків, 21–22 черв. 2001 р. Харків : Право, 2001. С. 380; Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва, 2001. С. 494; Курс криминалистики : в 3 т. / под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр «Пресс», 2004. Т. 2 : Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка. С. 69, 70; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монография. Харьков : Консум, 1999. С. 129.

³ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Знач. твір. С. 652.

мікрометодиками можуть бути рекомендації щодо розслідування завідомо неправдивого показання свідка, завідомо неправдивого показання потерпілого, завідомо неправдивого висновку експерта, завідомо неправильного перекладу перекладача, завідомо неправдивого звіту оцінювача про оцінку майна (ст. 384 КК України). Такий підхід щодо побудови комплексу криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя дозволить надати необхідні деталізовані рекомендації слідчому, який здійснює розслідування стосовно певного злочину проти правосуддя.

Формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя з огляду на можливість їх об'єднання в комплекс криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя потребує встановлення «споживача», який повинен застосовувати такі криміналістичні рекомендації у вигляді криміналістичної методики. Перетворення моделей кримінального процесу з інквізиційного на змагальний і змішаний призводить до того, що особа, яка здійснює розслідування злочину, отримує від законодавця кожного разу новий і змінюваний набір функцій і повноважень. Часто це призводить до того, що особа, яка здійснює досудове розслідування злочинів, отримує і нове найменування посади: зводник, возний¹, судовий слідчий і слідчий. За чинним КПК України слідчий фактично втратив процесуальну самостійність, а це призвело до того, що певні функції досудового розслідування стали виконувати інші процесуальні фігури. Так, суттєвий вплив на досудове розслідування став здійснювати прокурор через процесуальне керівництво (ст. 36 КПК України). Ураховуючи навіть найменування цієї функції, що реалізується прокурором, – керівництво, можна зробити висновок про те, що він є не сторонньою особою під час досудового розслідування, а фактично управляє цим процесом. За чинним КПК України він може самостійно вчиняти слідчі (розшукові) дії (ст. 223 КПК України). Отже, окрема криміналістична методика розслідування злочинів проти правосуддя не може формуватися для застосування неї лише слідчим. При цьому суттєвою прогалиною чинного КПК України є те, що процесуальний закон не розмежує функції слідчого та прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій, не встановлює важелів безпосереднього впливу прокурора як процесуального керівника досудового розслідування. Тому, на нашу думку, окремі криміналістичні методики розслідування злочинів мають формуватися не тільки для слідчого, а й одночасно для прокурора, що дозволить надати рекомендації стосовно їх взаємодії щодо досудового розслідування відповідного виду злочинів (у тому числі злочинів проти правосуддя).

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII (ст. 10) і відповідними змінами до КПК України (ч. 5

¹ Амплеева Т. Ю. Первый литовский статут в контексте изучения институтов древнерусского судопроизводства. *Современные тенденции развития юридической науки, правового образования и воспитания* : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию юрид. образования на Полоцкой земле : в 2 т. Новополоцк, 18–19 мая 2012 г. Новополоцк : ПГУ, 2012. Т. 1. С. 7, 8.

ст. 216) запроваджено нову процесуальну фігуру детектива. Його особливістю є те, що він здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності НАБУ (ч. 1 ст. 10 цього Закону). Урахування процесуального статусу детектива при здійсненні ним своїх функцій потребує побудови відповідної окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Віднесення до підслідності детективів НАБУ здійснення досудового розслідування певних злочинів, учинених суддею, суддею Конституційного Суду України, присяжним (під час виконання ним обов'язків у суді), Головою чи заступником Голови, членом, інспектором Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, прокурорами органів прокуратури, а також певними службовими особами Державної кримінально-виконавчої служби України, Національної поліції та інших органів (ч. 5 ст. 216 КПК України), указує на необхідність формування та застосування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів у сфері правосуддя. Специфікою такого досудового розслідування є врахування обстановки вчинення таких злочинів, статусу підозрюваної особи, а також необхідність подолання імунітету таких осіб.

Новелою чинного КПК України можна вважати появу такої процесуальної фігури, як слідчий суддя, що здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (ст. 3 КПК України). Слідчий суддя приймає рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на досудовому розслідуванні (статті 134, 140, 179–183, глави 12–15, 17 КПК України), про проведення слідчих (розшукових) дій (статті 234, 237, 240, 245 КПК України) і негласних слідчих (розшукових) дій (статті 233, 260–264, 267–270 КПК України), а також розглядає скарги на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора (ст. 303 КПК України)¹. Істотний вплив слідчого судді на процес досудового розслідування (у тому числі злочинів проти правосуддя) може вказувати на необхідність формування методико-криміналістичних рекомендацій для слідчого судді. Такий підхід дозволяє нам повернутися до дискусії щодо можливості запровадження криміналістичної методики судового розгляду². Проблеми формування криміналістичної методики здійснення судового контролю (слідчого судді) і криміналістичної методики судового розгляду

¹ Див. більш детально: *Туманяню А. Р.* Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Університетські наукові записки.* 2013. № 1 (45). С. 293–299.

² *Ароцкер Л. Е.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.; *Чурилов С. Н.* Знач. твір; *Шур Б. В.* Знач. твір; *Алексейчук В. І.* Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. *Проблеми законності.* 2015. № 130. С. 169–179; *Гармаев Ю. П., Кириллова А. А.* Криміналістическая методика судебного разбирательства по уголовным делам об убийствах (ч. 1 ст. 105 УК РФ): теоретические основы и прикладные рекомендации. Москва : Юрлитинформ, 2015. 280 с.

мають суттєві відмінності. Побудова криміналістичної методики судового розгляду формулюється відповідно до досягнення загальної мети кримінального процесу та з огляду на прийняття в майбутньому судового рішення в цілому у формі вироку суду щодо конкретного кримінального провадження. Саме з огляду на пізнавальний процес судового розгляду та його загальну мету можна стверджувально відповісти на питання щодо можливості та необхідності формування криміналістичних методик. Тим паче, що надання методико-криміналістичних рекомендацій на стадії судового розгляду надавалися ще в часи відомого криміналіста Г. Гросса, коли судовий слідчий іменувався суддею¹, і не можна було здійснити чіткого формального розмежування досудового розслідування та судового розгляду. Що стосується можливості формування криміналістичної методики судового контролю, то, на нашу думку, такий підхід не може бути реалізований через надання таких рекомендацій слідчому судді з огляду на вид злочину або здійснювану дію, оскільки такий суддя обмежується КПК України вирішенням локального завдання, пов'язаного з прийняттям рішення щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження на досудовому розслідуванні, проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також розгляду скарги на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора. При цьому побудова окремої криміналістичної методики досудового розслідування певного виду злочину для кінцевого «споживача» слідчого та прокурора (який здійснює процесуальне керівництво) має враховувати синтез типових тактико-криміналістичних і техніко-криміналістичних рекомендацій щодо звернення до слідчого судді, який приймає рішення у відповідному провадженні. Важливість такої процесуальної фігури, як слідчий суддя, має визначати тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів проти правосуддя. Крім цього, важливою є прогнозування можливої протидії розслідуванню злочинів із боку зацікавлених осіб через незаконний вплив на слідчого суддю.

Певною проблемою при формуванні окремих криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя є те, що вони залишаються рекомендаційними для особи, яка здійснює досудове розслідування. Тому, на нашу думку, важливим кроком уперед стала б реєстрація таких методик за прикладом чинного Реєстру методик проведення судових експертиз, що ведеться Міністерством юстиції України². Такий підхід дозволить зробити процес досудового розслідування більш професійним і прискорить його за видами злочинів, де вже сформовані такі методики. При цьому досвід створення подібних реєстрів уже наявний у Генеральній прокуратурі України,

¹ *Грассбергер П. Ганс Гросс (1847–1915). Криміналіст періодично друкований.* 2017. № 14. С. 76.

² Офіційний сайт Міністерства юстиції України. Реєстр методик проведення судових експертиз. Дата оновлення: 01.02.2018. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 28.02.2018).

яка є держателем ЄРДР¹. Формальне закріплення окремих криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя у відповідному Реєстрі дозволить упорядкувати такі методики. Такий підхід щодо реєстрації окремих криміналістичних методик розслідування злочинів проти правосуддя може бути розповсюджений за іншими видами та групами злочинів, що зробить необхідним їх використання суб'єктом розслідування. Доступ до такого Реєстру криміналістичних методик зробить також більш ефективним і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурорами (особливо тих, які не мали практики роботи слідчого).

У цілому на сьогодні фіксується відсутність сформованих криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя та їх груп. Ця ситуація зумовлена відмінностями злочинів проти правосуддя від інших груп злочинів і між собою, складністю цієї категорії справ, розслідуванням цих злочинів слідчими різних органів, специфікою суб'єкта злочину, наявністю певних імунітетів у системі стримувань і противаг у балансі гілок влади.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В СТРУКТУРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В СФЕРЕ ПРАВОСУДИЯ

Шепитько М. В.

Исследованы проблемы формирования методико-криминалистических средств в структуре противодействия преступлениям в сфере правосудия. С этой целью проанализировано место криминалистической методики в системе криминалистических знаний и криминалистике как науке и практической деятельности. Указаны исторические предпосылки использования методических рекомендаций по расследованию определенных видов преступлений. Рассмотрены проблемы построения частной криминалистической методики, которые касаются ее структуры, видов, зависимостей, цели и субъектов, ее применяющих. Особое внимание уделено исследованию позиций различных ученых относительно некоторых элементов такой методики.

Доказано, что формирование частной криминалистической методики расследования преступления против правосудия, учитывая возможность их объединения в комплекс криминалистических методик преступлений против правосудия, требует установки «потребителя», который должен применять такие криминалистические рекомендации в виде криминалистической методики. Преобразование моделей уголовного процесса с инквизиционного на состязательный и смешанный приводит к тому, что лицо, осуществляющее расследование преступления, получает от законодателя каждый раз новый и меняющийся набор функций и полномочий. Часто это приводит к тому, что лица, осуществляющие досудебное расследование пре-

¹ п. 4 Загальних положень Основних засад ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генеральної прокуратури України від 6 квітня 2016 р. № 139. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> (дата звернення: 09.11.2018).

ступлений, именуется по-разному. По действующему УПК Украины следователь фактически потерял процессуальную самостоятельность, что привело к тому, что определенные функции досудебного расследования (или принятия решений на этой стадии) стали выполнять другие процессуальные фигуры: детектив, прокурор – процессуальный руководитель и следственный судья. Соответственно и методики расследования преступлений (в том числе против правосудия) должны формироваться с учетом того, на какого субъекта они распространяются.

Отдельной проблемой формирования частных криминалистических методик стала растущая необходимость их регистрации в соответствующем государственном реестре, что позволит осуществлять контроль эффективности и качества расследования таких преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая методика, криминалистическая методика расследования преступлений, преступления против правосудия, расследование преступления против правосудия.

PROBLEMS OF FORMING OF CRIMINALISTIC METHODOLOGICAL MEANS IN STRUCTURE OF COUNTERACTION TO CRIMES AGAINST JUSTICE

Shepitko M. V.

The article is devoted to the study of the problems of formation of criminalistic methodological means in the structure of counteraction to crimes against justice. The place of criminalistic methods in the system of criminalistic knowledge and criminalistics as a science and practice is with that aim analyzed. The historical backgrounds of the use of guidelines for the investigation of crimes certain types are specified. The problems of constructing special criminalistic methods are considered, concerning its structure, types, dependencies, goal, and the subjects that use it. Particular attention was paid to the study of various scientists positions regarding the individual elements of this technique.

It is proved that the formation of special criminalistic methods of investigating a crime against justice, considering the possibility of combining them into a complex of criminalistic methods of crimes against justice, requires the installation of a “consumer” who should apply such criminalistic recommendations in the form of this methods. Transforming models of the criminal process from inquisitorial to adversarial and mixed leads to the fact that the person investigating the crime receives a new and changing set of functions and powers from the legislator: Often this leads to the fact that the persons conducting a pre-trial investigation of crimes are called differently. According to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the investigator actually lost procedural independence, which led to the fact that another procedural figures began to perform certain functions of the pre-trial investigation (or decision making at this stage): detective, prosecutor as procedural manager and the investigating judge. Accordingly, the methods for investigating crimes (including crimes against justice) should be formed taking into account the subject to which they apply.

A separate problem in the formation of special criminalistic methods has become the growing need for their registration in the relevant state register, which will allow monitoring the effectiveness and quality of investigating such crimes.

Keywords: criminalistic methods, criminalistic methods of crime investigation, crimes against justice, investigation of crime against justice.